

© **Большакова О. В.**

9. Режим доступа: http://www.levada.ru/2016/03/10/rossijsko-ukrainskie-otnosheniya-v-zerkale-obshhestvennogo-mneniya-2/?utm_source=mailpress&utm_medium=email_link&utm_content=twentyten_singlecat_5303&utm_campaign=2016-03-10T08:00:18+00:00

Большакова Ольга Віталіївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарної підготовки ОДАТехнічного регулювання та якості

ПРАВОВИЙ АТИТЮД ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Наукову статтю присвячено соціально-філософському аналізу правового атитюдю як визначального елементу правової свідомості у контексті трансформаційних державотворчих процесів в Україні. У публікації здійснена спроба визначити поняття «правовий атитюд» як соціальної установки щодо явищ правової реальності, який формується на підставі попереднього соціально-психологічного правового досвіду, розгортається на усвідомленому та неусвідомленому рівнях, здійснює регулятивну функцію стосовно правової поведінки індивіда. Досліджено механізм створення правового атитюдю, його структурні елементи, та форми впливу на поведінку людей.

Ключові слова: атитюд, правовий атитюд, правова свідомість, структура правового атитюдю, функції правової свідомості.

ПРАВОВОЙ АТИТЮД КАК ОПРЕДЕЛЯЮЩИЙ ЭЛЕМЕНТ ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

Статья посвящена социально-философскому анализу правового аттитюда как определяющего элемента правового сознания в контексте трансформационных процессов государственного строительства в Украине. В публикации предпринята попытка определить понятие «правовой аттитюд» как социальной установки относительно явлений правовой реальности, который формируется на основании предварительного социально-психологического правового опыта, разворачивается на осознанном и неосознанном уровнях, осуществляет регулятивную функцию относительно правового поведения индивида. Исследован механизм создания правового аттитюда, его структурные элементы, а также формы воздействия правового аттитюда на поведение людей.

Ключевые слова: аттитюд, правовой аттитюд, правовое сознание, структура правового аттитюда, функции правового сознания.

LEGAL ATTITUDES AS LEGAL DEFINES ELEMENTS: SOCIAL-PHILOSOPHICAL ANALYSIS

The article is devoted to the social philosophical analysis of judicial attitude as a defining element of legal consciousness in the context of transformational processes of state-building in Ukraine. In the publication, it was attempted to define the concept of "judicial attitude" as a social attitudes towards phenomena of legal reality, which is formed on the basis of preliminary social and psychological legal experience, takes place on both conscious and unconscious levels, performs a regulatory function with respect to judicial behavior of an individual. The mechanism of legal attitude creation, its structural elements, as well as forms of judicial attitudes influence on people's behavior were investigated.

Keywords: attitude, judicial attitude, legal consciousness, judicial attitude structure, functions of legal consciousness.

На теперішній час в Україні тривають трансформаційні державотворчі процеси, на які впливає саме народ, що своїми активними діями демонструє концепт «громадянське

суспільство» в дії. Революційні події 2013-2014 років стали результатом зневіри громадян у владних органах: влада, як на центральному, так і на місцевому рівнях, повністю скомпрометувала себе, оскільки асоціюється з порушенням прав та законних інтересів громадян, вчиненням корупційних діянь.

Низький рівень правової культури та правової свідомості, відсутність політичної відповідальності влади, суспільна недовіра до органів публічної влади, критичний рівень напруженості та гострі суперечки в різних сферах суспільного життя – все це характеристики сучасної суспільно-політичної ситуації в Українській державі.

Саме у таких умовах набуває особливої актуальності дослідження соціальних очікувань, сподівань людей (правових атитюдів) як елементів правової свідомості. Суспільство під час переходу до справжнього, дієвого демократичного режиму правління стикається із чималою кількістю проблем щодо забезпечення безболісної та ефективної трансформації системи державного управління та розбудови громадянського суспільства. Цілі такої трансформації держави та суспільства, як відомо, полягають у розбудові правової демократичної, європейської держави, що ґрунтується на принципах верховенства права, поваги до прав людини і основних свобод та громадянського суспільства. Слід зазначити, що відмінною рисою розвитку сучасного українського суспільства є більш щільний зв'язок культурних та політичних процесів [1, с. 14].

У вітчизняній науці ставлення людей до права (правові установки) стали вивчати з середини 90-х роках ХХ століття. Систематичне вивчення феноменів, пов'язаних з областю правосвідомості, почалося в 20-х р.р. минулого століття і перший час велося переважно в Північній Америці та Західній Європі. Однак єдиний термін для позначення цих феноменів був введений через кілька десятиліть радянськими філософами. Сучасний стан дослідження проблем правосвідомості ознаменувався дослідженнями таких видатних вчених як: В. В. Войтов, Ю. М. Дмитрієнко, О. А. Івакін, Ю. Ю. Калиновський, С. І. Максимов, В. С. Олейников, А. М. Скарга, В. І. Тимошенко, В. А. Трофименко, М. М. Цимбалюк, В. Ю. Швачка та багато інших. Проте, хоча й вживаються певні спроби осмислення правової свідомості взагалі та правових атитюдів зокрема, на теперішній час відсутні комплексні дослідження ставлення людей до права, їх очікування у контексті існуючих соціально-культурних та політико-правових реалій української дійсності.

Варто констатувати, що дослідженню процесу формування правової свідомості, тобто правовій соціалізації, приділяється менша увага у наукових дослідженнях. Під правовою соціалізацією тут розуміється процес формування когнітивного, афективного і поведінкового компонентів правосвідомості. Соціалізація відбувається в рамках декількох основних інститутів – сім'ї, школи, ЗМІ, а також при спілкуванні з працівниками правоохоронних органів, суду, пенітенціарної системи тощо.

Ставлячи на меті здійснити соціально-філософський аналіз правового атитюду як визначального елементу правової свідомості, необхідно вирішити такі конкретні дослідницькі завдання: а) дати авторську дефініцію поняття правосвідомості; б) визначити поняття «правовий атитюд»; в) визначити як правовий атитюд впливає на сприйняття людьми, особливо молоді, явищ правової дійсності; г) дослідити механізм створення та дії правового атитюду.

Правова свідомість є формою суспільної свідомості, нормативним мисленням, сукупністю правових поглядів, ідей, переконань стосовно правомірності або неправомірності вчинків людей, їх прав і обов'язків, справедливості або несправедливості тих або інших законів, правових норм, їх актуальності або непотрібності тощо. Правова свідомість – це певна підсистема в єдиній системі соціального відображення, в якій діють загальні закономірності функціонування духовної сфери життя суспільства.

Правова свідомість як відображення суспільного буття, з гносеологічної точки зору, може бути охарактеризована, передусім, як своєрідна форма людського знання, що містить у собі певний рівень інформації про об'єктивні зв'язки та відносини, що складаються у суспільстві.

Іншою важливою стороною правової свідомості є пізнання, що виражається в тенденції відображати не лише уже відомі сторони соціального (правового) об'єкта, але й нові зв'язки та відносини, закладені в ньому. Правова свідомість належить до одного з найактивніше діючих різновидів суспільної свідомості, тому що в ній соціально-практична сторона переважає над пізнавальною й оцінною функціями.

У правовій свідомості можна виокремити такі основні компоненти: 1) змістовий компонент – як люди уявляють собі, і що знають про правові явища; 2) оцінний компонент – як вони оцінюють ці явища; 3) поведінковий компонент – як збираються себе поводити у правових ситуаціях (правових відносинах); 4) емоційний компонент – які емоції при цьому відчувають.

Правосвідомість як система ставлень та сподівань щодо явищ правової реальності (певних правових атитюдів) виконує кілька основних функцій: 1) організація знань, заснована на прагненні людини до змістового впорядкування навколишнього світу. Атитюди допомагають людині осмислити дійсність, «пояснюють» як відбуваються події або дії інших людей. Атитюд дозволяє уникнути почуття невизначеності і неясності, задає певний напрямок інтерпретації подій; 2) захисна функція: атитюд сприяє розв'язанню внутрішньоособистісних конфліктів, захищає людину від отримання неприємної інформації про себе і значущих для неї соціальних об'єктах; 3) вираження цінностей: атитюди надають людині можливість висловити те, що важливо для неї. Ця функція допомагає людині самовизначитися, сформуванню уявлення про себе; 4) інструментальна функція виражає пристосувальні тенденції поведінки людини, сприяє отриманню нею винагороди, в тому числі схвалення оточуючих; 5) функція впливу на поведінку: сформовані атитюди впливають на поведінку людини.

Атитюди (соціальні установки) стосовно права взагалі, і окремих його проявів, зокрема, є компонентами правосвідомості. Атитюд зазвичай визначається як схильність реагувати сприятливим або несприятливим чином на якийсь об'єкт, особу, інститут чи подію, а у нашому дослідженні атитюд – це позитивне чи негативне реагування на явища правової реальності (дійсності). Люди можуть дотримуватися атитюду, що варіюють за ступенем сприятливості щодо самих себе і щодо будь-якого специфічного аспекту їхнього оточення.

У зарубіжній психології ставлення людини до різних правових явищ вивчається як атитюди до правових явищ, атитюд визначається як стан свідомості індивіда щодо певної соціальної цінності [7, с. 21-22, с. 32-33].

Атитюд є гіпотетичним конструктом, що виводиться на основі вимірюваних реакцій, які відображають позитивні або негативні оцінки суб'єкта атитюду (людини) щодо об'єкта атитюду (закону, суду, правоохоронних органів, прав та обов'язків людини тощо).

Спочатку у психології, а потім у юридичній психології та філософії стали виокремлювати три категорії реакцій стосовно явищ правової реальності: 1) когнітивні реакції або переконання, що відображають індивідуальне сприйняття об'єкта атитюду і знання про нього; 2) афективні реакції, тобто оцінювання об'єкта правового атитюду, почуття, що викликає об'єкт; 3) конативні реакції – поведінкові наміри, тенденції та активні дії стосовно об'єкта правового атитюду.

На теперішній час ведуться дискусії щодо того, який з цих компонентів (реакцій) слід вважати більш (або менш) визначальним. Представники когнітивних теорій зазвичай стверджують, що основним є базове переконання; прихильники біхевіоризму зосереджують свою увагу на конативному аспекті; у свою чергу, третя група дослідників припускає, що вирішальну роль відіграє комбінація емоційних та оціночних компонентів. Те, як саме термін «правовий атитюд» використовується в сучасній літературі, в значній мірі залежить від теоретичних позицій автора. Вважаємо, що не можна гіпотетично визначати якийсь один із зазначених елементів (реакцій) як більш (або менш) важливий. У тій або іншій ситуації (правовому відношенні) у суб'єкта правового атитюду стає на перший план та або інша реакція, однак, підкреслимо, що таке спостереження можна здійснити лише на прикладі конкретної правової ситуації.

Виходячи із ставлення людини до права, в науковій літературі розрізняють три моделі поведінки – автономну, гетерономну і девіантну. У них знаходять відображення основні етапи людського буття – внутрішньоправове, зовнішньоправове і протиправне. Автономна модель поведінки орієнтована на раціональні особистісні принципи, які усвідомлюються та створюються людиною як у зв'язку з державними установленнями, так і незалежно від них. Тут має місце самообмеження розумної волі суб'єкта. У межах цієї моделі поведінки людина дотримується правових норм не під страхом покарання, а з поваги до права. Автономна модель поведінки обумовлюється автономною, або активістською правосвідомістю, яка є, у свою чергу, необхідною умовою існування громадянського суспільства. Індивід із такою правосвідомістю вважає, що опіка держави йому не потрібна, що держава має забезпечити лише стартові можливості і якомога менше втручатися у приватні справи своїх громадян. Для активістської правосвідомості характерним є особливе розуміння свободи. Вона невіддільна від прав людини, які не підпорядковують особистість. Ці права обмежують всевладдя держави, несумісні зі сваволею і беззаконням [2, с. 157, 159].

Гетерономна модель розкриває зміни поведінки людини, яка керується у правових відносинах зовнішніми мотивами. Така людина не усвідомлює духовні цінності та значення права, вона його дотримується з корисних міркувань або під страхом покарання, тобто керується здоровим глуздом за мотивом самозбереження. Орієнтуючись лише на власні інтереси, людина не має потреби у глибинному розумінні смислу правових норм, тому свою поведінку визначає на підставі поверхового аналізу не стільки змісту правових норм, скільки їх зовнішнього вираження – форм позитивного права [4, с. 4, 10].

Зовнішня поведінка індивіда може й не відображати його ціннісну орієнтацію, його ставлення до своїх прав та прав інших людей, до власних обов'язків. На правосвідомості індивіда позначаються погляди, що поширюються у суспільстві у певних соціальних групах. Свідомість індивіда, який став членом групи, зазнає змін. Людина схильна підпадати під вплив тих, із ким вона себе асоціює і від кого прагне одержати схвалення, визнання своїх заслуг і досягнень. Індивід змушений дотримуватися соціальних стереотипів групи. Людина, спілкуючися якоюсь групою, буде дозволяти цій групі визначати свої власні цінності. Прагнення до самоствердження стає одним із головних імпульсів як конформізму, так і маргінальної поведінки.

У соціології права дії людей, що узгоджуються з формальною акцептацією норми і співпадають зі зразком, запропонованим законодавцем, традиційно називаються правовим конформізмом, а сама поведінка – конформістською. Конформність – це схильність індивіда до зміни поведінки, переконань і установок під тиском групи. Тиск на індивіда зазвичай виражається у самому факті маніфестації консолідованої позиції інших членів групи й необхідності після цього публічно висловити власну позицію. Конформність є специфічним способом розв'язання усвідомленого конфлікту між особистою думкою і думкою групи на користь останньої [3, с. 186]. Конформістська поведінка, що властива маніпулятивному типу людини, є загрозою громадянському суспільству, вона призводить до його трансформації у суспільство асоціальне.

Перспективи формування активістської правосвідомості зростають, якщо індивід менше схильний до конформізму. Цьому сприяє впевненість у своїй компетентності і власних силах, високий соціальний статус, повага до прав і свобод інших людей.

Вищеозначені моделі поведінки засновані на припущенні щодо того, що поведінку людини можна передбачити на основі її намірів, які, в свою чергу, визначаються низкою факторів, серед яких – когнітивний і афективний компоненти атитюду, соціальні норми, правові норми, оцінка людиною можливості контролювати свою поведінку, поведінкові звички тощо [5;6]. Таким чином, уявлення про правові об'єкти і емоційне ставлення до них (когнітивний і афективний компоненти атитюдів), визначаючи наміри (поведінковий компонент), впливають на поведінку суб'єкта атитюду у правовій сфері.

Ще одним аспектом правового атитюду, який слід дослідити, є проблема формування атитюду. Між соціальною реальністю та уявленнями про неї існує двосторонній зв'язок: з одного боку, навколишня дійсність структурується на основі уявлень, а з іншого – уявлення

виникають у результаті впливу на особистість тих чи інших соціальних процесів та подій. На теперішній час підкреслюється роль інформації як основи для формування атитюдів. Відповідно до цієї точки зору, основними детермінантами атитюду є переконання, що репрезентують суб'єктивне знання людей про самих себе і про навколишній світ. Кожне переконання пов'язує об'єкт атитюду з позитивно або негативно оцінюваним атрибутом: наприклад куріння (об'єкт) викликає рак легенів (атрибут). У широкому сенсі чим більше число переконань асоціюється з позитивними атрибутами об'єкта і чим менше їх число асоціюється з його негативними атрибутами, тим сприятливішим до цього об'єкта буде висновок («вирок») внаслідок соціальної установки. Сформованість позиції суб'єкта досягається за допомогою моделей очікуваної цінності або очікуваної корисності атитюду. Згідно до цих моделей, цінність або корисність кожного атрибута вносить свій внесок у атитюд, що є прямо пропорційним величині суб'єктивної ймовірності того, що цей об'єкт має очікуваний атрибут.

Слід зазначити, що тенденції до реагування, які відображаються у правових атитюдах стосовно явищ правової дійсності, можуть змінюватися в залежності від ситуаційних реалій або непередбачених подій. Крім того, було виявлено, що люди розрізняються за ступенем своєї схильності реагувати на вплив таких зовнішніх факторів. Таким чином, навіть якщо атитюди стосовно певних явищ можуть викликати кореспондуючі поведінкові наміри, то те, якою саме мірою такі наміри реалізуються в реальності, опосередковується ситуаційними чинниками та індивідуальними відмінностями особи. Проте за відсутності непередбачених подій, тобто у стандартних ситуаціях, поведінкові атитюди та наміри, як правило, виявляються досить точними предикторами подальших дій суб'єкта атитюду.

Зазначимо, що на підставі особистого емпіричного дослідження та опитування студентів, слід констатувати, що у сучасних кризових умовах Української державності, у студентів спостерігається підвищений інтерес до явищ правової дійсності, проявляється активна громадська позиція, що можна вважати позитивним результатом подій 2013-2014 рр. в Україні. Однак, ті ж самі події призвели до повної невіри в справедливість та дієвість закону, ефективність владних структур, причому не тільки правоохоронних органів, а й органів законодавчої та виконавчої влади.

Варто констатувати, що на формування правосвідомості студентів вищих навчальних закладів впливають як оточуючі люди (інститути правової соціалізації), так і їхня власна поведінка, прийняття нової для себе ролі і відповідальності, що дозволяє подивитися на події під іншим кутом зору. Кризові явища, що відбуваються в Україні, призвели до того, що на перший план вийшов якраз другий фактор формування правової свідомості – власна поведінка, прийняття нової для себе ролі і відповідальності, і це, на наш погляд, є позитивним результатом кризи та конфлікту.

Таким чином, правовий атитюд (атитюд стосовно явищ правової дійсності) формується на підставі попереднього соціально-психологічного правового досвіду, розгортається на усвідомленому та неусвідомленому рівнях, здійснює регулятивну (спрямовує поведінку або управляє нею) функцію стосовно правової поведінки індивіда. Він також визначає стійкий, послідовний, цілеспрямований характер поведінки в стандартних правових ситуаціях; звільняє суб'єкта від необхідності приймати рішення та довільно контролювати поведінку в стандартних ситуаціях; однак, може виступати і як чинник, що зумовлює інертність дії та гальмує пристосування до нових ситуацій, які вимагають зміни програми поведінки.

Правосвідомість є особливою формою свідомості, необхідною та істотною складовою світогляду людини, а також сукупністю правових уявлень, поглядів, оцінок, концепцій, теорій, доктрин, що виражають суб'єктивне ставлення окремо взятих осіб, груп або суспільства загалом до правової системи залежно від визнання або заперечення цінності права, тобто його справедливості, сили та ефективності. Предметом відображення правосвідомості, як специфічного феномена, що належить до суб'єктивно-об'єктивної сфери соціального життя, є право і правове регулювання, а також суспільні відносини, урегульовані правом або ті, що вимагають правового

регулювання.

Рівень правової свідомості громадян та можливість побудови правової держави та громадянського суспільства знаходяться у прямій залежності. Більше того, належна правова культура та належна (тобто недеформована) правова свідомість, на нашу думку, є ознаками правової держави. У свою чергу, високий рівень правової свідомості є передумовою побудови громадянського суспільства в Україні. Таким чином, існує прямий зв'язок між правосвідомістю і перспективою формування громадянського суспільства в Україні. Людина, що узгоджує свою поведінку з правом і мораллю, є невідгідним об'єктом для маніпуляцій з боку будь-якого суб'єкта права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Боринштейн Е. Р. Вплив культурної політики на соціокультурні зміни в українському суспільстві / Е. Р. Боринштейн // Перспективи. – 2011. – № 2 (48). – С. 14–18.
2. Затонский В. Л. Эффективная государственность / В. Л. Затонский / под ред. А. В. Малько. – М., 2006. – 365 с.
3. Психологічна енциклопедія / автор-упорядн. О. М. Степанов. – К., 2006. – 587 с.
4. Трофименко В. А. Розум та воля як антропологічні основи права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. А. Трофименко. – Х., 2004. – 27 с.
5. Sheeran P., Abraham C. Mediator of Moderators: Temporal Stability of Intention and the Intention-Behavior Relation // Personality and Social Psychology Bulletin. – 2003. – Vol. 29. – P. 205–215.
6. Sutton S. Testing attitude-behaviour theories using non-experimental data: an examination of some hidden assumptions // European Review of Social Psychology. – 2002. – Vol. 13. – P. 293–323.
7. Thomas W. I. F. Znaniecki, The Polish peasant in Europe and America, v. 1, Camb., 1918. – 220 p.

Боринштейн Евгений Русланович – доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д.Ушинского»

УДК 101.1+159.955.1+16

ИДЕОЛОГЕМЫ ФИЛОСОФИИ ЛОГИСТИКИ

Рассматривается сущность философии логистики как междисциплинарного направления, формирующего деятельность человека. Изучается роль философии логистики в современном обществе на основе максимального использования его социокультурных и материальных ресурсов. Выделяются идеологемы философии логистики, представляющие собой конкретные цельные единицы управления массовым сознанием человечества, обществом в целом, основанные на идеях социокультурной деятельности и сплочения социума вокруг категории общественного блага.

Ключевые слова: логистика, философия логистики, идеологемы, идеологемы философии логистики, парадигмы философии логистики.

ІДЕОЛОГЕМИ ФІЛОСОФІЇ ЛОГІСТИКИ

Розглядається сутність філософії логістики як міждисциплінарного напрямку, що формує діяльність людини. Вивчається роль філософії логістики в сучасному суспільстві на основі максимального використання його соціокультурних і матеріальних ресурсів. Виділяються ідеологеми філософії логістики, що представляють собою конкретні цілісні